

NEKE MERE I DEJSTVA VERMAHTA NA KOZARI
1941-1942. GODINE

Na nemačkoj okupacionoj teritoriji NDH, okupacione vlasti i snage Vermahta su posle napada na SSSR očekivale akcije članova KPJ i SKOJ-a. Zato su i predviđali da se na teritoriji pod njihovom okupacijom brutalno policijskim merama obračunaju u prvom redu sa komunistima i svim onima koji ih podržavaju. Takav obračun predviđala je direktiva šefa policije i službe bezbednosti nemačkog Rajha od 18. juna 1941. godine. I, odmah posle napada na SSSR, izdata je naredba pod šifrom »Internacionala« za hapšenje svih komunista i patriota ili, kako u njoj doslovce piše, za obračun sa članovima KPJ i SKOJ-a. Tu akciju na nemačkoj okupacionoj teritoriji NDH pokušala je sprovesti ustaška vlast na čelu sa Pavelićem, ali uz asistenciju nemačkih okupacionih instanci sa sedištem u Zagrebu. To je bilo i prema Hitlerovoj direktivi da se ustaše moraju sami obračunati sa komunistima a zatim i sa ustanicima — partizanima.¹

Međutim, oni su se od prvih dana, zbog slabog oslonca u masama i malobrojnosti, oslonili na nemačku okupacionu vlast i snage Vermahta dislocirane po Hrvatskoj i Bosni. Nemački general u Zagrebu Edmund Glez-Horstenau je od prvih dana ustanka angažovao u ustaničkim regionima svoje snage, s obzirom da je i on došao do zaključka da se radi o jedinstvenoj protivakciji i oružanoj borbi naroda Jugoslavije predvođenih komunistima. U izveštaju Komande Abvera u Beogradu od 8. avgusta 1941. godine piše: » ... Ustanički pokret..., koji je počeo na prostoru Gospić — Knin, proširio se prema severu do Zagreba i obuhvata područje ograničeno otprilike mestima Sisak — Dubica — Prijedor — Banja Luka — Jajce — Livno — Vrljika ... Težište je u rejonu Banja Luka — Prijedor — Bos. Petrovac — Livno — Jajce .. «2)

Iz samog Prijedora i njegove okoline, 8. avgusta 1941. godine komandant polubataljona 750. pešadijskog puka 718. pešadijske divizije kapetan Hengsberger je o situaciji pisao da je u okolini Kozaruše i prema Prijedoru skoro na svim kućama istaknuta bela zastava, jer su tako naredile ustaše, dok njihovi stanovnici moraju da nose bele podveske oko ruke. Reč je o delu srpskog stanovništva i, kako piše nemački kapetan, koje su obeležili i bez ikakve istrage unazad par dana streljali i to više od 200 ljudi jer je »za to dovoljno bilo biti samo Srbin«. On piše dalje u izveštaju da su komunisti — ustanici svuda oko Prijedora i da im je vođa jedan lekar (Mladen Stojanović) koji uživa među stanovništvom veliko poštovanje i povjerenje."

1) Zbornik, tom XII, knj. 1, dok. br. 6B i 110, Antun Miletić, n. 6. Vojno delo br. 6/1976, str. 153-154.

2) Zbornik, tom XII, knj. 1, dok. br. 105.

3) AVII, London 19, s. 310731-310733, Nemačka 718. pd jula 1942. godine imala je u svom sastavu 6.804 oficira, podoficira i vojnika. Pod njenom komandom bili su i: 823. landesšicen bataljon jačine 440 vojnika. 923. landesšicen bataljon jačine 482 vojnika. 924. landesšicen bataljon jačine 495 vojnika i 925. landesšicen bataljon jačine 653 vojnika, četiri improvizirana oklopna voza 101, 107, 108. i 109. jačine po 41 vojnik i oklopni voz 23. jačine oko 40 vojnika.

Zbog takvog razvoja događaja, tj. opštenarodnog ustanka, na tom području od posebnog interesa za Vermaht, upućen je pomenuti nemački bataljon da u sadejstvu sa ustaško-domobranskim jedinicama uguše ustanak. Tako već 13. i 14. avgusta 1941. godine dolazi prvi put do angažovanja snaga Vermahta u reonu Prijedora. Iz reona Banje Luke u pravcu Kozare pa sve do Prijedora dejstva su u to vreme i kasnije izvodile jagdkomande ili poterna odeljenja iz 1. bataljona 738. pešadijskog puka 718. pešadijske divizije.⁴⁾

Tada baš i pada formiranje ovih specijalnih jedinica — jagdkomandi namenjenih za protivpartizanska dejstva jer su nemačke okupacione vlasti došle do zaključka da se policijskim merama i snagama ne može ugušiti ili paralisati narodnooslobodilački ustanak, već da su za to potrebne operativne trupe Vermahta. Jagdkomande su formirane jedna do dve u okviru svakog bataljona u jačini od jednog oficira i 30—50 podoficira i vojnika. U cilju njihove pokretljivosti svaka jagdkomanda je dobila određeni broj prevoznih sredstava, a vojnici automatsko naoružanje, lake mitraljeze, ručne bombe, velike količine municije, hrane i goriva i za nekoliko dana. Svaka jagdkomanda se oslanjala na saradnju sa kvislinzima koje su po potrebi angažovala u te formacije na dobijenom reonu angažovanja, tj. reonu za poteru. Svoje akcije su izvodile iznenadno, lukavo i prepredeno s ciljem traganja za partizanima, isterivanja iz prebivališta, postavljanja zaseda, uništavanja, razbijanja i progona do neiznemoglosti, tj. sa ciljem da se jednom uspostavljeni dodir sa partizanima ne sme ni pod kakvim uslovima prekidati sve dok ne stigne pojačanje radi okruženja. Pripadnici jagdkomandi su obučavani da budu krajnje bezobzirni, energični, efikasni i spremni za ofanzivna dejstva i gonjenje partizana, tj. da su u mogućnosti da ih gone i po nekoliko dana.

Međutim, ovo prilagođavanje specijalnih jedinica Vermahta partizanskom načinu ratovanja na jugoslovenskom prostoru, pa i na širem području Kozare i njihova dejstva nisu postigla očekivane rezultate. Prema oceni tvoraca tih formacija, uspeh nisu postigli jer je narodnooslobodilački ustanak bio sveobuhvatan i na čitavoj teritoriji Jugoslavije, a ne samo u reonima u kojima su trebale dejstvovati jagdkomande na bataljonskom sektoru u okviru puka i zone razmeštaja divizija. I drugo, tim formacijama nemačka vojnoupravna komanda u NDH, obzirom na raspoložive snage u julu i avgustu 1941. godine, nije mogla pokriti istovremeno istočnu Bosnu, reon oko Sarajeva, Bos. krajinu sa Kozarom, Baniju, Kordun, Slavoniju i druga područja, jer su te snage bile malobrojne, a kvislinške preslabe i bez oslonca u masama da se suprotstave partizanskim vodovima, četama, bataljonima i odredima.⁵⁾ Zbog toga su se na kraju njihove akcije uglavnom svele na sprovođenje mera odmazde nad stanovništvom ustaničkih područja i njihovo odvođenje u logore za taoce i na prisilni rad u Treći Rajh.

Vrhovna komanda Vermahta suočena sa stvarnošću kao i činjenicom da su i uz pojačano angažovanje svojih posadnih trupa u jesen 1941. godine propali svi pokušaji zasnovani na koncepciji da se narodnooslobodilački ustanak može ugušiti policijom i specijalnim jedinicama — jagdkomandama, odlučuje da se ubuduće to pokuša izvođenjem operacija širih razmera i sa znatnim snagama Vermahta. Takva jedna operacija većih razmera, pravi rat protiv NOP odreda i čitavog stanovništva vođen je u zapadnoj Srbiji od kraja septembra do kraja novembra 1941. godine.

U tom periodu aktivnost NOP odreda u Bosanskoj krajini, a naročito na širem području Kozare, zabrinule su nemačke okupacione komande i ustanove u Zagrebu. Njihov zaključak je bio da su partizanske snage na Kozari znatno ojačale, da su ugroženi interesi Vermahta, da su ustaško-domo-

4) Zbomlk, tom XII, knj- 1. dok. br. 114 i 115.

5) Antun Miletić, n. i. Vojno delo, br. 6/1976, str. 154-155.

branske formacije preslabe, a snage Vermahta malobrojne i razvučene na širokom prostoru i nemoćne da se sa njima obračunaju. Zbog svega toga je naređeno komandantu nemačke 718. pešadijske divizije generalu Johanu Forneru da izvede jednu operaciju »čišćenja« šireg rejonu Kozare. Osnovni cilj ove operacije je bio da se sa kružne osnovice, polazeći istovremeno iz B. Luke, Bos. Gradiške, Bos. Dubice, Bos. Kostajnice, Bos. Novog, Prijedora i Kozarca »očisti« od partizana Kozara i uspostave ustaško-domobranska uporišta.⁶⁾ I susedne italijanske okupacione komnade sa teritorije pod svojom okupacijom (snage 2. armije) su osetile da su interesi Vermahta u Rudniku Ljubija, pa i samom Prijedoru, ugroženi pa su se odlučili na intervenciju i krenuli nenajavljeno preko demarkacione linije u pravcu Prijedora, da se »eto tu nađu« kad već nema trupa Vermahta. U Prijedor su stigli 20. novembra 1941. godine oko 13,00 časova ali, pošto su u tom reonu zatekli 2. četu 923. landesšicen bataljona, napustili su ga i povukli se u pravcu Sanskog Mosta.⁷⁾

Komandant 718. pešadijske divizije general Fortner je baš tada, 20. novembra 1941. godine, izdao zapovest br. 53 za operaciju »Prijedor«. Za tu operaciju koja je izvedena od 24–27. novembra 1941. godine formirane su tri napadne borbene grupe, i to:

— Prva severozapadna borbena grupa od 7 domobranskih bataljona za dejstva od Bos. Dubice;

— Druga južna borbena grupa od 3 bataljona Vermahta i jednog domobranskog bataljona za dejstva od Kozarca, a pod komandom majora Bertelshabera;

— Treća istočna borbena grupa za zaprečavanje od 1 bataljona Vermahta i jednog domobranskog bataljona pod komandom majora Anakera.

Ove borbene grupe podržavalo je 5 domobranskih artiljerijskih baterija i jedan vod, 6 lakih bornih kola 718. četa za vezu 718. pd i 2 lake autokolone 718. pd. Površina obuhvaćene teritorije za operaciju »Prijedor« je iznosila oko 550 km². Prema tome, od snaga Vermahta u ovoj operaciji su učestvovali: 4 bataljona, 2 čete, 6 lakih bornih kola i 2 auto kolone, i to:

- 1. bataljon 750 pp 718. pd, 11 oficira, 374 podoficira i vojnika,
- 3. bataljon 750 pp 718. pd, 9 oficira, 450 podoficira i vojnika,
- 1. bataljon 750 pp 718. pd, 9 oficira, 400 podoficira i vojnika,
- 823. landesšicen bataljon, 10 oficira, 330 podoficira i vojnika,
- 2. četa 923. landesšicen bat., 2 oficira, 132 podoficira i vojnika,
- četa za vezu 718., 1 oficira, 69 podoficira i vojnika,
- 6 lakih bornih kola, 10 podoficira i vojnika,
- 2 lake auto-kolone, 10 podoficira i vojnika,
- Štab borbene grupe, 750 pp oko 10 oficira, 40 podoficira i vojnika,

Ukupno: oko 52 oficira, 1815 podoficira i vojnika Vermahta.

Pod komandom generala Portnera za operaciju »Prijedor«, kako se vidi i iz zapovesti, bilo je angažovano i 10 domobranskih pešadijskih bataljona i 5 artiljerijskih divizionu; ustvari, to su bile snage tri pešadijska puka (10, 11. i 12.) ili jedne cele divizije u jačini 6000–8000 vojnika.⁸⁾

Međutim, sa tim snagama od oko 10.000 nemačkih i ustaško-domobranskih vojnika dobro naoružanih i uz dobru artiljerijsku podršku, general Fortner, komandant 718. p. divizije, nije mogao ostvariti postavljeni cilj: da koncentričnim napadima u rejonu Kozare okruži i uništi 2. krajiški NOP odred. Njihove namere krajiški partizani su prozreli, pa su sa borbenim grupama protivnika zabacivali za leđa, nanoseći im gubitke po delovima, tj. onim gdje su bili najosetljiviji i najslabije branjenim i tako izbegavali odlučujuće i neravnopravne sudare (2. krajiški odred je tada imao oko 670 boraca p. a.).

6) AVII, NAV-T-315, r. 2266, s. 176-9.

7) AVII, NAV-T-312, r. 465, 3. 8053959-62, 8053967 | 8054023, T-501, r. 247, s. 858, T-501, r. 264, s. 1270-4.

8) AVII, NAV-T-315, r. 2266, s. 176-180, 190-3, 206-7, 242, 253, 280-1, 288, 298-9, 301-4, 306-11 | 357-8.

Nakon tri dana borbi, operacija »Kozara« (kako se još nazivala operacija »Prijeđor«) je obustavljena uspostavljanjem ustaško-domobranskih uporišta na području Kozare. Kraj operacije je završen sprovođenjem raznih represivnih mera — streljanjem i vešanjem žitelja Kozare. Prema izveštaju generala Fortnera, u operaciji »Prijeđor« je ubijeno 222 i zarobljeno — pohapšeno 45 lica. Međutim, po izveštaju komandanta 2. domobranskog korpusa (zboru), u ovoj operaciji ubijeno je 862 i uhapšeno 107 lica.⁹⁾ U vezi te operacije nemački general u Zagrebu Edmund Glez-Horstenau 14. decembra 1941. godine je izvestio: »... došlo je do čišćenja planine Kozare uz sa dejstvo nekoliko nemačkih bataljona, pri čemu su ustaše izvestile da je na njihovom odseku samo 600 poginulih protivnika... Poginuli protivnici su verovatno izvučeni seljaci iz svojih sela... Akcija nemačkih i ustaško-domobranskih bataljona na Kozari teško da je postigla željeni uspeh...«¹⁰⁾ Posle te operacije na Kozari, usledio je i izveštaj Komande Abvera u Beogradu u kojem se konstatuje »da su u rejonu Kozare ustanici dobro angažovani, uniformisani i postrojani u čete od po 160 partizana. Pojedine čete formiraju odeljenja od po 20—50 ljudi, a njihov zadatak je da nabavljaju hranu... vrše napade i akcije na saobraćajne objekte ..

Zbog stalne aktivnosti partizana na širem području Kozare i nemoći ustaško-domobranskih snaga i ustaške vlasti u celini, u toku su bile opsežne operacije snaga Vermahta protiv NOP odreda u zapadnoj Srbiji, zatim pripreme za operacije u istočnoj Bosni, a područje Kozare su uglavnom prepustili ustaško-domobranskim formacijama, te su u Prijedoru i Ljubiji zadržali samo 2. četu, a zatim krajem decembra 1941. i ceo 923. landesšicen bataljon (štab 1. i 2. čete u Prijedoru, a 3. četu u Ljubiji). Ovaj bataljon i ustaško-domobranske snage su se ograničili na držanje gradova i manjih mesta u vidu uporišta u kojima su se takođe osećali sve nesigurnijim.

Već početkom 1942. godine aktivnost 2. krajiškog NOP odreda se iz dana u dan povećavala tako da su se našla u blokadi skoro sva neprijateljska uporišta u podnožju Kozare. Snage Vermahta su jedino držale svoje snage u Rudniku železa u Ljubiji i Prijedoru. I baš te snage 923. landesšicen bataljona su se našle u potpunoj blokadi, tj. bio je opkoljen sa svih strana i nalazio se u skoro bezizlaznoj situaciji. Sve komunikacije do Prijedora su bile pod kontrolom krajiških partizana, a železnička pruga Dubica — Bos. Novi — Prijedor — Banja Luka na više mesta potpuno razorena i van upotrebe. Prestao je već januara 1942. godine svaki transport železne rude za Nemačku, kao i redovno snabdevanje hranom i municijom 923. landesšicen bataljona i rudarskih stručnjaka (oko 85 folksdojčera sa porodicama).

Zbog toga su opkoljeni bataljon po prvi puta počeli 12. februara 1942. godine snabdevati bacanjem iz aviona. Komandant oružanih snaga na Jugovistoku 12. februara 1942. godine je izvestio Vrhovnu komnadu Vermahta o ozbiljnosti situacije i napadu koji su partizani izvršili na delove opkoljenog bataljona u Prijedoru. Toj konstataciji nemački general u Zagrebu je samo dodao da je situacija u Prijedoru iz dana u dan sve gora i da je svakako cilj partizana, koji se nalaze pod energičnom komandom svojih starešina, da unište ili zarobe opkoljeni bataljon.¹²⁾

Ozbiljnost situacije u kojoj se našao 923. landesšicen bataljon, kao i razlog da intervenišu u tom pravcu, uočili su i predstavnici italijanske 2. armije, tj. sam njen komandant general Toata Mario koji je ponudio svoje trupe iz Sanskog Mosta. Tako su se italijanski okupatori po drugi put hteli domaći Rudniku u Ljubiji, koristeći nepovoljnu situaciju u kojoj se našao

9) AVII, a, NOP-a, reg. br. 5-162/9, k. 1194, a. NDH, reg. br. 24-27/1, k. 4 i 11/10, k. 61, NAV-T-315, r. 2266, s. 280-2, Zbornik, tom IV, knj. 2, dok. br. 66, tom XII, knj. 1, dok. br. 248, 249 i 254, Rade Bašić, n. d., str. 52-54.

10) Zbornik, tom XII, knj. 1, dok. br. 279.

11) Zbornik, tom XII, knj. 1, dok. br. 282.

12) AVII, NAV-T-501, r. 250, s. 821-3, r. 247, s. 847, T-312, r. 465, r. 8053957, 8053965-6, 8053968 i 8054022, Zbornik, tom XII, knj. 2, dok. br. 18, 32, 34 i 36.

jedan nemački bataljon. Komandant oružanih snaga na Jugoistoku 13. februara 1942. godine primio je radio-depešu od italijanske 2. armije da su oni spremni da pripreme jedan bataljon iz Sanskog Mosta za oslobodjenje Prijedora. Komandant oružanih snaga na Jugoistoku general inžinjerije Kunce Valter je odgovorio vrlo neodređeno komandi 2. italijanske armije: »Veoma je poželjno da italijanski bataljon rastereti Prijedor..«¹³ U vezi angažovanja italijanskog bataljona preko demarkacione linije, nemački poslanik u Zagrebu Zigfrid Kaše i nemački general u Zagrebu Edmund Glez su intervenisali i zahtevali da se o tome ne daju nikakve izjave i direktive, a ukoliko i dođe do njihovog angažovanja, treba naglasiti da je to samo u cilju spasavanja landesšicen bataljona i da trupe Vermahta nikad neće napustiti Prijedor i Ljubiju. U međuvremenu nemački general u Zagrebu Glez je 15. februara 1941. godine uputio depešu nemačkom Štabu za vezu pri komandi 2. italijanske armije u kojoj je pisalo: »Pošto se u Prijedoru radi samo o deblokadi landesšicen bataljona, a ne o opštoj akciji »čišćenja« ... treba sa zahvalnošću odbiti učešće Italijana.¹⁴ No, opunomoćeni komandant u Srbiji general artiljerije Paul Bader 20. februara 1942. godine je bio drugog mišljenja te je preko pomenutog Štaba za vezu molio za sadejstvo, po mogućnosti jačih italijanskih snaga protiv Prijedora i Ljubije, tj. operaciji deblokade koja se izvodi pod komandom komandanta 718. p. divizije generala Fortnera.

Ovo natezanje je posledica različitih interesa, s jedne strane komandi Vermahta, a s druge strane, italijanskih okupatora i predstavnika ustaške NDH. Na kraju, sve dileme su rešene tako da je borbena grupa »Vute« energično krenula u pravcu Prijedora, a italijanski bataljon je navodno iz Sanskog Mosta pokušao 22. februara 1942. godine da se probije radi intervencije u pravcu Prijedora, ali zbog nepovoljnih vremenskih prilika – visokog snega, nije u tome uspeo. Za komandanta italijanskog bataljona koji se toliko namučio za spas jednog nemačkog bataljona, zahtevano je čak i nemačko odlikovanje.¹⁵

Iz svega ovoga jedino je tačno da se radilo o italijanskom ispitivanju da li će stvarno Vermaht napustiti Rudnik željeza u Ljubiji i prepustiti ga ustaškoj NDH, koja prema njihovoj oceni nije bila u stanju da obezbedi Rudnik. U toj situaciji italijanski okupatori su ocenili i smatrali da je bolje da ga oni posednu, tj. stave pod svoju kontrolu, kad su već tako blizu nje ga i kad im je železna ruda potrebna, a količine koje su do tada dobijali, bile su neznatne.

No, i okupacione komande Vermahta su ubrzano radile da prekinu sve te dileme i želje smatrajući necelishodnim za ugled Vermahta u NDH da se angažuje jedan italijanski bataljon sa ciljem spašavanja bataljona Vermahta, koji su ugrozili komunisti (partizani), a koji još nije u »životnoj opasnosti«.

Već 17. februara 1942. godine za akciju izvlačenja 923. landesšicen bataljona iz okruženja, a koja je počela iz Bos. Dubice, bila je angažovana borbena grupa »Vute« sledećeg sastava:

– Štab 750. pp 718. pd.	59 ofic., podof. i vo	nika
– 1. bataljon 750. pp	316 ofic., podof. i vo	nika
– 2. bataljon 750. pp	363 ofic., podof. i vo	nika
– 1. bataljon 724. pp 704. pd.	199 ofic., podof. i vo	nika
– vod brdskih top. 668. art. div.	41 ofic., podof. i vo	nika
– artiler. vod 668. art. div.	41 ofic., podof. i vo	nika
– dva voda 718. inž. čete	82 ofic., podof. i vo	nika
– kolona s konjskom vučom 4/171.	10 ofic., podof. i vo	nika
– dva radio odelj. 718. čete za vezu	10 ofic., podof. i vo	nika

13) AVII, NAV-T-312, r. 465, s. 8054023, Zbornik, tom XII knj. 2, dok. br. 34.

14) AVII, NAV-T-312, r. 465, s. 8053960-2.

15) AVII, NAV-T-312, r. 465, s. 8053955 i 8053956-9, T-501 r. 247, s. 858.

Ukupno je, dakle, Borbena grupa »Vute« bila jačine 1.120 pripadnika Vermahta. U njoj je bilo angažovano oko 45 oficira, a bila je ojačana i jednim domobranskim vodom brdskih topova 65 mm jačine oko 25 vojnika.

Međutim, komandant Borbene grupe potpukovnik Vute je 19. februara 1942. godine izvestio svog pretpostavljenog generala Fortnera da Borbenom grupom, koja mu je stavljena na raspolaganje zbog dubokog snega, neće biti u stanju izvući opkoljeni landesšicen bataljon. Zbog toga mu je 20. februara dodeljeno pojačanje, i to:

- 1. bataljon 738. pp 718. pd 409 ofic., podof. i vojnika
- 2. bataljon 738. pp 280 ofic., podof. i vojnika
- art. bat. 668. art. div. 160 ofic., podof. i vojnika
- tri radio-stanice i tri telefonska odelj. 718. čete za vezu 15 ofic., podof. i vojnika
- kolona sa konjskom vučom 6/171. 10 ofic., podof. i vojnika
- 1/2 male kolone 5 ofic., podof. i vojnika

Ukupno je ovo pojačanje iznosilo oko 880 oficira, podoficira i vojnika Vermahta. I u ovom pojačanju bilo je angažovano oko 20 oficira, a bio je pridodat i jedan ustaški bataljon od 220 ustaša.¹⁶ Ovim snagama od oko 2.245 oficira, podoficira i vojnika od 23. februara 1942. godine lično je komandovao komandant 718. pješ. divizije general Fortner sa svojim štabom iz Bos. Dubice.

Prednji odred borbene grupe »Vute« sastava: jedna četa 1. bat. 750. pp sa vodom inžinjerije, 26. februara 1942. godine u 19,30 časova probio se u Prijedor dok su ostale snage obezbeđivale put Bos. Dubica — Prijedor. Njihov raspored je tada bio sledeći: »Ostatak 1. bataljona 750. pp kod Puharske (2 km severoistočno od Prijedora), 2. bat. 750. pp u rejonu k. 307, domobranski brdski artiljerijski vod i jedna četa u Brdo k. 265 (8 km sev. od Prijedora). Prvi bat. 724. pp i glavna artiljerija (668. art. div.) kod Cerove kose i k. 144., Prvi bat. 738. p. puka u Markovac — Gaj, 2. bat. 738. p. p. kod Grabovca — Aginci.

Ustaški bataljon na položaju kod Vlaškovca. Ustaška četa u selu Vrioci.«¹⁷

Tako su uz stalan otpor 2. krajiškog NOP odreda u vrlo teškim vremen- skim uslovima nemačka Borbena grupa »Vute« probila od Dubice do Prijedora (dužina 32 km) za deset dana da bi izvršila deblokadu 923. landesšicen bataljona. Pre nego što je bataljon evakuisan u Dubicu, do 10. marta 1942. godine iz Prijedora je evakuisano 85 folksdojčera, 88 njihovih žena i 65 dece, a u Rudniku u Ljubiji je uništeno 50.000 kg eksploziva. U toku ove akcije za raščišćavanje snega na putevima Borbena grupa »Vute« je prisilno angažovala grupe od oko 350 ljudi mesnog stanovništva, a koristila je i mesne konjske zaprege.

Prema oceni generala Fortnera, partizani kao protivnici su se pokazali vrlo žilavi i sposobni naročito da se približe putu Dubica — Prijedor, iznenadno napadnu, ometu saobraćaj i isčeznu. Samo prilagođavanjem njihovom načinu ratovanja i zalaganjem artiljerijskih posada (osetljivi su na artiljerijsku vatru), uspeo je proboj do Prijedora. U cilju još većeg prilagođavanja partizanskoj taktici i njihovoj pokretljivosti u zimskim uslovima, general Fortner je predlagao svojim pretpostavljenim da je potrebno u svakom bataljonu formirati najmanje jednu četu skijaša, dok svi ostali moraju imati krpelje i maskirna odela (bele plaštevne, košulje itd. za sneg). U istoj toj oceni general Fortner konstatuje da se pokazalo kao jedino moguće da teško naoružanje nose tovarna grla (ostala vučna tehnika je nepogodna), a za održavanje veze svaki bataljon trebao bi imati radio-stanicu.

16) AVII, NAV-T-315, r. 2266. s. 206, 261, 288-9, 294-5, 372-3, 390-1, 372-2, 495-500, 502-7, 509, 511 | 1170, T-501, r. 250, s. 794-7, 837-8; T-312, r. 465, s. 8053960-1, Zbornik, tom XII, kni. 2, dok. br. 51.

17) AVII, NAV-T-501, r. 247, s. 891.

Ova operacija deblokade i izvlačenja svih snaga Vermahta iz Ljubije i Prijedora pravcem Prijedor — Bos. Dubica trajala je skoro mesec dana. Od angažovanih oko 2.000 vojnika Vermahta u ovoj operaciji je poginulo 34, nestalo 15, ranjeno 48 i razbolelo se 49. Trupe Vermahta su se povukle sa šireg područja Kozare u svoje smještajne garnizone, prepuštajući ga ustaško-domobranskim formacijama i ustaškoj vlasti.¹⁸ Na napuštanje Rudnika u Ljubiji je uticalo i to što su bile u toku opsežne pripreme za nemačko-italijansko-kvislinške operacije »Trio I« i »Foča« u istočnoj Bosni te su im zato bile potrebne sve raspoložive snage, a po planu, operacije u zapadnoj Bosni su dolazile poslije okončanja operacija u istočnoj Bosni. Za to vreme u zapadnoj Bosni, kako kaže nemački general u Zagrebu Glez, u rejonu Kozare, Jajca i Banje Luke partizani su organizovali niz manjih »sovjetskih republika« (reč je o slobodni teritorijama — p. a.). U tom području, po oceni komandujućeg generala i komandanta u Srbiji generala Badera, aktivnost partizana je znatno ojačala, zbog čega je taj prostor trebalo, u cilju očuvanja nemačkih vojno-privrednih interesa, što pre očistiti i povratiti — reokupirati Rudnik u Ljubiji, Prijedor i celo područje Kozare.

Odmah posle završetka operacije »Trio I« i »Foča« i rasformiranja Borbene grupe »Bader«, počele su konkretne pripreme za operaciju u zapadnoj Bosni protiv partizanskih snaga koje su u tome području iz dana u dan bile sve aktivnije. Izveštaji nemačkih okupacionih komandi o situaciji u zapadnoj Bosni u maju 1942. godine su glasili: razoren je 2. maja most kod Kostajnice dug 52 m, a time blokiran i saobraćaj za 3—4 meseca, na pruzi Sunja — Bos. Novi partizani redovno napadaju železničke straže i stanice, neprekidno razaraju prugu i planski ometaju svaku popravku, prugom Bos. Novi — Prijedor — Banja Luka gospodari grupa partizana iz rejona Prijedora te se ne može u dogledno vreme računati s njenim funkcionisanjem, prekinute su sve veze s rudnicima u rejonu Prijedora koji su važni za nemačku ratnu privredu, a prilično značajan Rudnik u Ljubiji i grad Prijedor pali su 16. maja u ruke partizana.¹⁹

U vezi sa tim događajima u zapadnoj Bosni, 20. maja 1942. godine je u Arsakliju u Grčkoj, kod komandanta oružanih snaga na Jugoistoku generala inženjerije Kune Valtera, održano vojno savetovanje s nemačkim generalom u Zagrebu Glezom i pukovnicima Faferotom i Erih Kevišom. Na savetovanju je donet zaključak da se zapadna Bosna »očisti i pacifikuje« sredinom juna 1942. godine pomoću jedne nemačko-ustaško-domobranske borbene grupe pod komandom Vermahta. Istog dana general Kunce je naredio komandujućem generalu i komandantu u Srbiji generalu artiljerije Baderu Paulu da, s obzirom na pojačanu aktivnost partizana u zapadnoj Bosni, na kojoj su dejstvovali 1. krajiška NOU brigada, 1. i 2. krajiški i banijski NOP odredi, preduzme operaciju »Zapadna Bosna«. Na osnovu toga, komandujući general i komandant u Srbiji izdao je 23. maja 1942. godine naređenje za formiranje Borbene grupe »Zapadna Bosna« i organizaciju operacije protiv partizanskih snaga na širem području Kozare.

Za komandanta Borbene grupe »Zapadna Bosna« određen je general-major Fridrih Štal, komandant 714. p. divizije, a za načelnika Štaba major Gem. Sastav i jačina Borbene grupe »Zapadna Bosna« bio je sledeći:

6. juna 1942. — Operativni štab Borbene grupe	
»Zapadna Bosna«	123 vojnika
— 721. pp (bez 1. bataljona), oko	1900 vojnika

18) AVII, NAV-T-501, r. 247, s. 853, s. 856, 861, 872-4, 881, 886, 890-1 i 966, r. 250, s. 818 i 833, T-312, r. 465, s. 8053980, Zbornik, tom XII, knj. 2, dok. br. 18, 32, 34 i 51. tom IV, knj. 3, dok. br. 73, 92, 97, 123 i 153; Rade Bašić, n.d., str. 88-98; Mirko Pekić, Dragutin Čurguz, Bitka na Kozari (IV dopunjeno izdanje), Prijedor 1977, str. 34-38.

19) AVII, NAV-T-77, r. 1318, s. 769-6, Zbornik, tom IV, knj. 5, dok. br. 13, 28, 35, 37, 53, 75, 142-146, 150 i 152, tom XII, knj. 2, dok. br. 75-79 i 83.

– 661. art. divizion (bez 4. bat.)	522 vojnika
– 1. bat. 750. pp	683 vojnika
– 1. tenk. bat. 202. oki. puka (bez 1. čete)	699 vojnika
– 3. četa 659. inž. bat.	127 vojnika
– vod brd. top. 670. art. diviz. (dva topa), oko	40 vojnika
– 924. landesšicen bat.	495 vojnika
– Mađarska dunavska flotila	254 vojnika
– Oklopni voz 23	40 vojnika
	Ukupno oko: 4883 vojnika

Ovoj Borbenoj grupi su bile potčinjene ili su je pomagale još i ove snage:

– 8. građevinski landesšicen bat. (štab i 2. i 6. četa pod komandom majora Šlebaha)	348 vojnika
– Velika auto-kolona 4/614 (mogućnost 30 t)	20 vojnika
– Mala auto-kolona 878 (3 kamiona, 8 6).	5 vojnika
– Četa za dotur, oko	65 vojnika
– Sanitetsko-armijska ekipa (1 auto, 5 bolničkih kola i 1 kamion)	8 vojnika
– Veterinarsko odeljenje 718. pd	10 vojnika
– Vod vojne policije	31 vojnik
– Vojna pošta u Okučanima, oko	10 vojnika
– železničko-inžinjerijsko odeljenje	11 vojnika
– Dve građevinske grupe	23 vojnika
	Ukupno: 531 vojnik

Približno brojno stanje ove Borbene grupe »Zapadna Bosna« 6. juna 1942. godine, prema naređenju generala i komandanta u Srbiji, bilo je 4800 vojnika. Naime, tim naređenjem je rečeno da se obezbedi u Bos. Dubici za grupu »A« 2.500, a za grupu »B« u Banjoj Luci 2.300 obroka hrane.

Kao pojačanje Borbenoj grupi »Zapadna Bosna« 24. juna 1942. godine je pridodat:

– Opreativni štab »Borovski« (Štab 704. p. divizije), ojačan	149 vo nika
– 734. pp	2152 vo nika
– 1. bat. 721. pp, oko	550 vo nika
– Štab i 2, 3. i 4. bat. art. div., oko	522 vo nika
– 3. bat. 670. art. div., oko	157 vo nika
– 4. bat. 661. art. div., oko	157 vo nika
– 1. četa tenk. bat. 202. oki. puka	67 vo nika
– 659. inž. bat. (bez 1. čete i 1. voda)	308 vo nika
– Transportna kolona (10 vozila)	20 vo nika
– Odeljenje za vezu 704.	15 vo nika
– Odeljenje vojne pošte 704.	15 vo nika
– Muzika 704. pd	28 vo nika
	Ukupno: 4155 vo nika

U okviru Borbene grupe »Zapadna Bosna« pridodavane su ili su je pomagale u različitim vremenskim prilikama još i ove snage:

– Specijalna 800. puka »Brandenburg« (od 18. do 29. juna)	300 vojnika
– Četa za vezu 3. bat. 521. puka veze (od 24. juna)	156 vojnika
– 1. bat. 737. pp (od 5. jula)	550 vojnika
– 1. bat. pomoćne policije (dve čete od 11. do 21. jula)	240 vojnika
– 2. bat. pomoćne policije (tri čete od 11. do 21. jula)	360 vojnika
	Ukupno: 1606 vojnika

Prema tome, u borbi na Kozari bilo je angažovano oko 11.000 oficira, podoficira i vojnika Vermahta. Sem ovih vojnika Vermahta, Borbenoj grupi »Zapadna Bosna« bile su potčinjene od 5. juna 1942. godine i ustaško-domobranske snage u jačini od 17.917 oficira, podoficira i vojnika.²⁰ Vidi prilog 1.

Sa svim ovim snagama saradivalo je i učestvovalo u borbi protiv partizana na spoljnjem obruču i zaprečnim linijama i oko 2.000 četnika Draže Mihajlovića.

Za angažovanje ovih snaga komandujući general i komandant u Srbiji Bader dostavio je 31. maja 1942. godine komandantu oružanih snaga na Jugovistoku operacijski plan za operaciju protiv partizanskih snaga u zapadnoj Bosni. U operacijskom planu piše da je cilj operacije da se unište partizani u jačini od 6–7.000 ljudi i to dobro naoružanih i organizovanih koji drže područje oivičeno: Kostajnica — Bos. Novi — Sanski Most — Ulašine — Jablanica — r. Sava do Kostajnice. Zamisao u ovom planu za izvođenje operacije bila je sledeća:

- Uspostavljanje veze između Banje Luke i Sanskog Mosta (6. juna),
- Napad za zauzimanje Prijedora i Ljubije (10–12. juna),
- Obrazovanje kružne osnovice Bos. Dubica — Prijedor — Ulašine — Jablanica — Sava — Una (16–21. juna),
- Zaprečavanje na istoku i severu, a zatim napadom s juga ka severu sužavanjem obruča i nabacivanjem partizanskih snaga na Savu radi uništenja (oko 10 dana) i
- Naknadno čišćenje i »pacifikacija« područja.²¹

Nakon toga, 4. juna 1942. godine su usledile instrukcije Operativnog štaba Borbene grupe »Zapadna Bosna« u kojima je preciziran: cilj operacije, način sprovođenja operacije, komandovanje i potčinjenost, odnosi potčinjenosti i sistem veza, a zatim snabdevanje i nadležnost u izvršnoj vlasti, postupak sa zarobljenicima i ostalim stanovništvom. Zamisao za sprovođenje operacije sa maksimalno mogućim uspehom bio je da se sa snagama Vermahta i kvilinga partizani što brže okruže, a zatim sužavanjem kružne osnovice potiskuju i unište raznim, po vremenu i prostoru jedna od druge odvojenim akcijama. U pomenutim instrukcijama je bilo naročito naglašeno da se mora sprečiti prodor partizana kroz nepregledno zemljište, pri lošoj vidljivosti i noću. Zbog toga su na takvim mestima formirali tzv. stražarske linije koje su bile i naznačene u planiranoj artiljerijskoj vatri, kako bi snage na tim linijama mogle biti podržane artiljerijskom vatrom. A u cilju potkopavanja morala partizana i uštede sopstvene žive sile, instrukcije su predviđele masovnu upotrebu bornih kola i tenkova, artiljerije i bombarderske avijacije kao i naknadno čišćenje trupnim patrolama, policijom i žandarmrijom već zauzete i očišćene teritorije drastičnim merama.²²

Nakon sprovedenih priprema operacijskog plana i instrukcija za operaciju u zapadnoj Bosni, general Štal, komandant Borbene grupe »Zapadna Bosna«, izdao je 6. juna 1942. godine zapovest za napad na Prijedor. Osnovni zadatak u zapovesti je glasio:

»Borbena grupa Zapadna Bosna brzim i jednovremeno izvedenim prodorom sa istoka i zapada, zauzima najpre Prijedor i Ljubiju, i tako istovremeno sprečava izmicanje partizana ka jugu preko linije Ulašine — Prijedor — Bos. Novi...«

20) AVII, NAV-T-312, r. 467, s. 8057172-8, T-313, r. 482, 3. 165, T-315, r. 2241, s. 991 1022-4 i 1025-9, r. 2245, s. 975, r. 2258, 8. 870-1, 997-1004, 1413-1519, r. 2266, s. 180, 372-3, 495-500 i 503-11, T-501, r. 247, s. 960-2, r. 248, s. 175, 180-1, 263-4, 275-6, 289-90, 306, 336, 351, 1. 446, r. 249, s. 1112-3, 1137, 1142-1145, 1160-2, 1164, 1167, 1190-5, 1198, 1202-7, 1215, 1238-5, 1247, 1253 i 1257, r. 250, s. 91-6, Zbornik, tom XII, knj. 2, dok. br. 76, 80, 83 i 117-120; Miletić Antun, Prilog proučavanju nemačkog sistema komandovanja i okupacionih snaga na jugoslovenskom ratištu 1942. godine, Vojnoistorijski glasnik br. 1/1974, str. 189-201; Nemačka 704, pd maja 1942. god. Imala je u svom sastavu 5.833, a 714. pd 8.960 oficira, podoficira i 1 vojnika.

21) Zbornik, tom XII, knj. 2, dok. br. 84.

22) Zbornik, tom XII, knj. 2, dok. br. 85.

Napad u pravcu Prijedora je počeo 10. juna 1942. godine u 04,00 časova sa dve borbene grupe iz dva različita pravca i to:

— Grupa »Vedel« sastava 721. pp (bez 1. bat.) ojačan 661. art. div. (bez 4. bat.), domobranskim 3. zdrugom, 1. bat. i pp i 1 ustaškim bataljonom (bojnom);

— Grupa »fon Gejzo« sastava 1. bat. 750. pp, 924. landesšicen bataljonom, 1. tenk. bat. 202. puka (bez 2. čete i jednog voda lakih tenkova), vod br. topova 670. art. div., 3. čete 659. inž. bat., domobranskom 4. četom 11. pp, jedna četa jurišnog bat. (Dvor) i 3. bat. 1. art. div. i jedan vod VIII art div.

Grupa »Vedel« je napadala sa položaja Ulašine — Klapa k. 433 pravcem u zahvatu puta i pruge prema Prijedoru, a Grupa »fon Gejzo« je napadala sa položaja oko Bosanskog Novog u zahvatu reke Save do Ljubije i Prijedora. Osnovni cilj obe ove grupe bio je da ovladaju linijom Bos. Novi — Prijedor — Ulašine, tj. južnim padinama Kozare i na taj način spreče prodor partizana iz Kozare na jug. Partizanske snage su prihvatile borbu, konstatuje se u izveštajima Štaba Borbene grupe »Zapadna Bosna« i vrlo žilavo se bore i to na više mesta. No, jaki prednji odredi borbenih grupa »Vedel« i »fon Gejzo« su na prepad istog dana zauzeli Prijedor i Ljubiju. Za ovako brz i iznenadan prodor, naročito na pravcu napada grupe »Vedel«, doprineo je vrlo pogodan put koji nije bio prekopan ni zaprečen. Tako je ostvaren prvi postavljeni cilj Operativnog štaba Borbene grupe »Zapadna Bosna« i prema njegovoj oceni, partizani su iznenadnim zauzimanjem Prijedora i Ljubije bili uzdrmani, a angažovanjem zaprečnih linija i razjedinjeni, tako da im je i komandovanje bilo podeljeno.²³

Na osnovu takve procene i ostvarenog prvog zadatka, usledila je 12. juna 1942. godine zapovest Operativnog štaba grupe »Zapadna Bosna« za pregrupisanje snaga kao i dalja dejstva protiv partizana na Kozari. Snage Vermahta i kvisinga su bile grupisane:

a) domobranski 3. zdrug, komandant pukovnik Mato Rupčić (bez 3. bat.) sa jednim ustaškim bataljonom i jednom baterijom nemačkog 661. art. divizionu 714. pd. Zadatak: osiguranje zaprečne linije od Ulašina do Kozaruše.

b) Ojačani 721. pp 714. pd, komandant potpukovnik Fridrih fon Vedel sa Štabom 2. bat. 721. pp, 3. bat. 721. pp (bez jedne čete), 1. bat. 750. pp. 718. pd, 924. landesšicen bataljon, 1. i 2. četa 1. tenk. bat. 202. oki. puka, 661. art. divizion (bez jedne baterije), vod brd. top. 661. art. div. i domobranski 1. bat. 2. gorskog puka. Zadatak: osiguranje i poboljšanje zaprečne linije »Sever« od Kozaruše do Prijedora, osiguranje puteva i železničkih mostova i rudničkih uređaja i pogona važnih za Ljubiju kao i aktivno izviđanje prema jugoistoku i zapadu od linije zaprečavanja.

c) Grupa »Fric«, komandant domobranski potpukovnik Julije Fric sa Štabom 3. pukovnije, 3. bat. 3. pukovnije, 1. bat. 1. pp, 1. pd i jednom bat. 8. art. divizionu. Zadatak: osiguranje zaprečne linije prema jugu kao i čišćenje južno od železničke pruge.

d) Domobranska 1. gorska divizija, komandant pukovnik Stjepan Peričić sa zaprečnom grupom »Zapad« i oružničkim bataljonom iz Bos. Novog. Zadatak: čišćenje prostora između Sane i Une do zaprečne linije Prijedor — Bos. Dubica i osiguranje železničke pruge Kostajnica — Bos. Novi.

e) Zaprečna grupa »Istok« i »Sever«, komandant pukovnik Ivan Brozović. Zadatak: u sadejstvu sa oklopnim vozom 23 i Mađarskom dunavskom flotilom brani zaprečne linije i vrši izviđanje.

f) Rezerva Operativnog štaba borbene grupe »Zapadna Bosna«, komandant potpukovnik Zigfrid fon Gejzo sa 1. tenk. bat. 202. oki. puka (bez 1. i 2. čete), jedna četa 3. bat. 721. pp, 3. četa 659. inž. bat. i jedna domobranska

23) Zbornik, tom XII, kn]. 2, dok. br. 87 i 93.

— oružnička četa. Zadatak: u pripravnosti u rejonu Ivanjske i pokretnog izviđanja u pravcu Prijedora, Sanskog Mosta i Bronzanog Majdana.

g) Vazduhoplovna grupa »Cenić«, komandant domobranskog vazduhoplovstva major Ivan Cenić. Zadatak: izviđanje i borbeno angažovanje prema zahtevu.²⁴⁾

Zatim je komandant Borbene grupe »Zapadna Bosna« istoga dana (12. juna 1942.) izdao zapovest za napad na partizane u rejonu Kostajnica — Bos. Novi — Prijedor — Bos. Dubica. U njoj, između ostalog, piše:

»1. Partizani su uzdrmani dosadašnjim uspesima nemačko-ustaško-domobranskih trupa, ali su ipak još uvek aktivni...

2. Prva gorska divizija (bez 1. bat. 2. gors. puka u Prijedoru) nastupa 14. juna u 04,00 časova sa opšte linije grebenom istočno od Bos. Dubice i dostiže najkasnije do 18. juna u 16,00 časova opštu liniju Prijedor — Bos. Dubica.

3. Čišćenje treba sprovoditi u skladu sa »Instrukcijama za operacije u zapadnoj Bosni« ... Osobito je važno da se spojevi unutar i između jedinica ne izgube. Dodir s neprijateljem ne sme se prekinuti.

Da bi se sprečilo izmicanje ustanika, severno i južno krilo treba ešalonirati duž puteva, kraj obale.

4. Ojačani 721. pp iz Prijedora i zaprečna grupa »Sever« iz Bosanske Dubice treba, jedno drugom u susret, da vrše nasilno izviđanje duž postojećeg puta uz obalu sa zadatkom da olakšaju nastupanje 1. gorske div., spreče izvlačenje ustanika preko Sane i Une i uspostave vezu prema zapadu.

5. Pri daljem nastupanju snage zaprečne grupe treba da naknadno pročiste prekontrolisano zemljište i da na njemu ostave posade. Nadalje, treba sprovesti osiguranje železničke linije i južnog krila duž Sane. Blagaj i Suhaču treba držati. Treba osigurati građevinske radove 8. građevinskim lantdesičen-bataljonom na železničkoj liniji Kostajnica — Bosanski Novi.

6. Što se više bude približavalo naređenoj liniji Prijedor — Dubica, verovatno će se pojačavati neprijateljski pritisak na zaprečne linije na jugu, istoku i severu, osobito noću. Zbog toga, treba obezbediti najstrožu pripravnost, brzu i snažnu intervenciju pri neprijateljskim pokušajima prodora.. «>

Izveštaji nemačkih komandi o toku ovih dejstava na Kozari govore da su borbu prihvatile jake i dobro naoružane partizanske jedinice, ali su ipak propali svi uporni napadi u cilju probijanja obruča na Kozari, iako su dobro organizovani i naoružani i uz podršku mnogobrojnog stanovništva koje je spremno da se bori i brani Kozaru. Teško će biti prokrstariti dosta neprohodnu, šumovitu i za odbranu dobro pripremljenu i snadbevenu zaliham hrane i stoke Kozaru, konstatuje se u tim izveštajima. Iako su prednji delovi domobranske 1. gorske divizije dostigli zaprečnu liniju Bos. Dubica — Prijedor 18. juna, kako je planirano, partizani se u zapadnom delu Kozare i dalje uporno bore. »Opkoljavanje« Kozare i Prosare je po njima uspeo, ali sada je potrebno da se partizani unište, a to je moguće samo stalnim napadima jer blokadom i uznemiravanjem se uspeh ne može postići, zaključuje se u tim izveštajima, dodajući da se nije računalo na takvu jačinu partizana, njihovu angažovanost, opremu i borbenu vrednost. Komandujući general i komandant u Srbiji Bader piše da takva situacija ide na ruku partizanima u slobodi kretanja i ugrožavanja pozadinske kružne osnovice. Zbog toga što se partizani uporno bore za svaku stopu Kozare, on je naredio da se postojeće snage pregrupišu u cilju da još čvršće drže kružnu osnovicu oko Kozare i da je upornije brane od partizanskih snaga spolja i iznutra. Za dejstva unutar kružne osnovice i sužavanja obruča njemu su bile potrebne nove i sveže snage, tj. pojačanje. Zbog toga, je general Bader odlučio 23. juna 1942. godine da, radi nastavljanja operacije pri Borbenoj grupi »Za-

24) Zbornik, tom XII, knj. 2, dok. br. 90; domobranska 1. gorska divizija 30. aprila 1942. godine imala je u svom sastavu 6.801 vojnika, dok je 1. domobranski zbor [korpus] imao 21.873 vojnika.

25) Zbornik, tom XII, knj. 2, dok. br. 91.

padna Bosna«, od 24. juna angažuje Borbenu grupu »Borovski« čije snage su se nalazile u Srbiji. Prema naređenju komandanta 704. pd general-majora Borovski Hajnriha od 24. juna 1942. godine formirana je Borbena grupa »Borovski«. Kad je preuzela komandu nad zapadnim sektorom 1. jula 1942. godine, bila je Borbenoj grupi »Borovski« pridodata i 1. četa 1. tenk. bat. 202. oki. puka.²⁶⁾

No, još dva momenta su uslovlila da nemačke okupacione komande i štabovi pojačaju svoje snage za brže okončanje operacije »Zapadna Bosna«. To je prodor grupe proleterskih udarnih brigada u Bos. krajinu koji je počeo 24. juna 1942. godine pravcem Kalinovik — pl. Treskavica — Kreševo — G. i D. Vakuf — Kupres i povlačenje italijanskih okupacionih snaga iz tzv. treće okupacione zone krajem juna 1942. godine. I prema oceni nemačkih komandanata ova dva momenta su bila presudna za ubrzanje završetka započete operacije »Zapadna Bosna«, jer u njima su videli opasnost za uspeh operacije na Kozari.²⁷⁾ U vezi s tim, Ernest Vishaupt u svojoj obradi, čije su stranice u prvoj verziji nedostajale, piše:

»... Tako su se uskoro i u zapadnoj Bosni pokazale posledice opasnih italijanskih mera. Stalnim prilivom iz evakuisane italijanske okupacione zone formirale su se jače grupe partizana na neprohodnoj planini Grmeč, koje su, ponovo ojačane, napadale slabe ustaško-domobranske garnizone u oblastima koje su napustile italijanske trupe i nadirale preko demarkacione linije između Ljubije i Suhača do Sane i u rejon južno i jugozapadno od Bos. Novog. Zapadno od Bos. Novog i na južnom kraju velike i teško pristupačne planine Šamarica takođe su se prikupljale nove grupe partizana, pogotovo što ustaško-domobranske jedinice nisu temeljito izvršile čišćenje te planine i rejona između Sane i Une do linije Prijedor — Bos. Dubica. Pošto je Borbena grupa »Zapadna Bosna« krenula u napad na Kozaru sa slabo osiguranim zapadnim krilom, moralo se pri takvom razvoju situacije računati sa time da će za vreme operacija neprijatelj nadirati sa Samarice u pozadinu zapadnog fronta, kao i sa juga protiv osiguranja na liniji zaprečavanja Sanski Most — Ljubija — Prijedor. Pokazalo se, dakle, da je bio ozbiljno ugrožen front okruženja oko planine Kozare. Ta situacija je nametala potrebu da se preformira Borbena grupa »Zapadna Bosna«, tim pre što napad nije više bio izvodljiv sa novoformiranim domobranskim brd. div....« Završavajući zabelešku o tome, kapetan Vishaupt piše da je zbog svega toga odlučeno da se Borbenoj grupi »Zapadna Bosna« dovedu nemačka pojačanja iz Srbije u navedenoj jačini. Do njihovog dolaska 26. juna u Dubicu trebalo je držati i ojačavati front okruženja oko Kozare, a tek tada nastaviti napad prema toj šumovitoj planini.

I 28. juna 1942. godine napravljen je operacijski plan za uništenje partizanskih snaga na Kozari. U njemu se za partizanske snage kaže da partizani" pojačavaju svoje vesto postavljene položaje na Kozari iz čega se može zaključiti da su se odlučili na borbu do kraja. Na osnovu takve procene napravljen je sledeći operacijski plan:

» ... 2. Borbena grupa »Zapadna Bosna« napada, radi uništenja neprijatelja i čišćenja opkoljenog područja, najpre na Kozaru, istovremeno sa grupom »Borovski« sa zapada, ojačanim 3. gorskim zdrugom s jugoistoka i dostiže kao levi odsek:

a) sa zapada, opštu liniju Mrakovica — dolina Moštаницe do železničke pruge 6 km jugoistočno od Bosanske Dubice,

b) s jugoistoka, greben koji se proteže južno od Kozare preko Krnjina — Lisine — M. Visa do Mrakovice.

3. Zamisao vođenja borbe

a) Grupa »Borovski«

26) Zbornik, tom XII, taj. 2, dok. br. 93, 96 i 97.

(1) Prodor osobito jakih i dobro opremljenih jurišnih odreda duž grebena s obe strane doline Mlječanice, kao i napad grupe »fon Vedel« sa zaprečne linije u severoistočnom pravcu na Mrakovicu.

(2) Iza ovih udarnih klinova, napad dotadašnje zaprečne linije u širokom povezanom frontu radi čišćenja zemljišta u međuprostoru.

(3) Angažovanje artiljerije tako da se koncentrična vatra otvara ispred udarnih klinova, a isključe napadi sa boka.

(4) Radi zaštite od prepada sa zapada treba zapadno od puta Prijedor – Dubica ostaviti jača osiguranja, koja će živom patrolnom aktivnošću obezbediti od neprijatelja poledinu trupa koje napadaju i put Prijedor – Dubica.

b) Ojačani 3. gorski zdrug

Težište: Uništenje neprijateljskih položaja prodorom, duž grebena od Krnjina ka zapadu. Istovremeno vezivanje neprijatelja frontalnim gonjenjem od strane jurišnih grupa sa zaprečne linije. Prema tempu napredovanja prodora duž linije visova, smesta pomeriti zaprečnu liniju na greben. Pri tom temeljito pročistiti zemljište između stare i nove zaprečne linije.

Radi uništenja, angažovanje osobito dobro opremljenih jurišnih trupa, među njima inženjera (bacači plamena) i artiljerijskih osmatrača. Ovdje takođe treba učešće mase artiljerije sa podrškom avijacije...²⁸⁾

Za obezbeđenje Prijedora i Ljubije formirana je: Grupa za obezbeđenje Prijedora ili »Putlic« sastava: 2. bat. 721. pp (bez 10. čete), 924. landesšicen bataljon, 4. bat. 670. art. div., štab i 3. četa 1. tenk. bat. 202. oki. puka, štab i 2. i 6. četa 8. građevinskog landesšicen bataljona i domobranski 1 bat. 10. pp, jurišna četa Ljubija i ustaška regrutna četa Ljubija. Ovo grupom je komandovao komandant 3. bat. 721. pp 714. pd major Putlic Zigfrid.²⁹⁾

I nakon svih ovih mera i borbi sa partizanima na Kozari komandant Borbene grupe »Zapadna Bosna« 5. jula 1942. godine, ocenjujući situaciju, piše da su se posle zauzimanja Prijedora i Ljubije 10. i 11. juna 1942. godine na prepad, iznenadjeni partizani oporavili i pojačali aktivnost. Na to su svakako uticala dejstva partizana u tzv. trećoj zoni iz koje su se italijanske trupe evakuisale, s jedne strane, a sa druge strane, na to je uticalo zauzimanje brojnih ustaško-domobranskih uporišta od strane jače grupisanih partizanskih snaga koje su prodrle od Kalinovika na zapad. Nastavljajući tu ocenu, on kaže da je čišćenje Samarice, koje je usledilo od 1. gorske div., imalo samo neznatan uspeh, tim više što u očišćenom području nisu mogla biti ostavljena nikakva uporišta. Takođe i nadovezano čišćenje rejona između Sane i Une do linije Prijedor – Dubica nije usledilo uz potrebnu temeljitost. »K tome treba dodati«, kaže komandant Borbene grupe general Štal, »da se front 1. gorske div., zbog neopreznog iznenadnog naleta na snažne partizanske snage na zapadnim obroncima Kozare, prekinuo i da su nastali gubici u ljudstvu i materijalu jačine otprilike dva puna bataljona. Tek uz najoštrije odlučno dejstvo i potpuno angažovanje svih raspoloživih snaga, uspelo je da se za nuždu ponovo postavi zaprečni front na opštoj liniji Dubica, koji je, tek po dovođenju borbene grupe »Borovski« iz Srbije, dobio potreban oslonac.«

»Napad na partizane koji su u toku borbenih dejstava odbačeni na Kozaru i Prosaru nije bio izvodljiv s prvobitnim snagama«, piše general Štal, »jer je jačina, organizacija, oprema i borbena vrednost partizana bila bolja nego što se to moglo predvideti. U međuvremenu je južni deo kružne osnovice pomeren prema severu, delom na grebene Kozare i gotovo svake

27) Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 3. I 6, tom. V, br. 32. dok. br. 116, tom XII, knj. 2, dok. br. 95 I 102, tom XIII, knj. 2, dok. br. 67. Miša Leković, Ofanziva proleterskih brigada u leto 1942, VII Beograd, 1965, str. 15-70, 116, 145, 151, 165, 287, 306 I 314.

28) Zbornik, tom XII, knj. 2, dok. br. 100.

29) AVII, NAV-T-501, r. 249, s. 1134, r. 250, S. 130-53.

noći su bili odbijeni pokušaji proboja partizana prema zapadu, ili su u tome uspeli samo neznatne grupe i pojedinci.« Treba reći da je iz obruča izašao Udarni i 1. bataljon sa delom Štaba odreda, oko tri čete boraca iz sastava 2, 3. i 4. bataljona i nešto lakših ranjenika kao i oko 10.000 ljudi, žena i dece iz zbegova. U okruženju su ostali veći delovi 2, 3. i 4. bataljona sa štabovima kao i deo Štaba 2. krajiškog NOP odreda i delovi 4. bat. 1. krajiške brigade, takoreći svi ranjenici i većina naroda u zbegovima (oko 60.000).^{30>}

Za završnu fazu operacije koju je izvodila Borbena grupa »Zapadna Bosna« protiv partizanskih snaga na Kozari napravljen je 14. jula 1942. godine operacijski plan 2 (verovatno je operacijski plan broj 1 onaj od 28. juna 1942. godine p. a.) za dalje borbe protiv partizana i postupak sa stanovništvom u zapadnoj Bosni. Plan je predviđao završetak operacije »Kozara — Prošara« najdalje do 20. jula, zatim pregrupisanje snaga od 21. do 27. jula za novu operaciju čišćenja međurečja r. Una — Sana i obezbeđenja pruge Prijedor — Bos. Novi — Kostajnica, tj. severno od demarkacione linije, odnosno u onom delu koji je bio pod nemačkom okupacijom.

Snage Vermahta i kvisinga za ovu operaciju koju neki zovu i druga etapa tzv. »Kozarske operacije« bile su grupisane:

a) Grupa »Borovski«, komandant general - major Borovski sa 734. pp, Štabom i 4. bat. 661. art. div., 2, 3. i 4. bat. 654. art. div., 1. i 3. četa 1. tenk. bat. 202. oklop, puka, inž. bat. 659. (bez jedne čete) i mešovita četa za vezu Sade (521. puka za vezu);

b) Zaprečna grupa »Zapad«, komandant potpukovnik Vedel, sa 721. pp (bez 3. bat.), 3. bat. 4. gorskog zdruga, 2. bat. 661. art. div., 3. bat. 670. art. div, auto-kolona (10 vozila) i grupa za zaprečavanje »Zapad« između Suhače i Kostajnice;

c) Domobranska 1. gorska divizija sa 1. i 2. gorskim zdruhom, 3. bat. 2. art. div., 1. bat. 4. art. div., 3. inž. četa. Ovoj grupi su bili potčinjeni: obezbeđenje »Sever« (sev. od Une) pod komandom potpukovnika Josipa Bučara sa 2. bat. 5. pp, 19. četa 5. pp i 17. i 18. četa 10. pp. i 2. četa bataljona Kutina;

d) Snage južno od Sane pod komandom pukovnika Mate Rupčića sa domobranskim 3. gorskim zdruhom, Štabom i 2. bataljonom i 13. i 14. četom 4. gorskog zdruga, bater. brd. top. 4. gorskog zdruga, previjalištem 4. gorskog zdruga i Štabom nemačkog 654. art. div. i 3. bat. 661. art. div.³¹

Zatim je 18. jula 1942. godine komandant Borbene grupe »Zapadna Bosna« izdao zapovest za organizaciju odbrane, dalju borbu protiv partizana, kontrolu i postupak sa stanovništvom na području Kozare i Prosare ili kako je on to nazvao »za uređenje pozadinskog područja »Sever«. Za komandanta tog područja postavljen je domobranski pukovnik Franjo Užar sa sledećim snagama:

Štab 10. pp, 2. bat. 4. art. div., Štab Bataljona »Stjepan Eršek« (1, 6. i 9. četa 11. pp, 8, 21, 22, 23. i 24. četa 10. čč.), Štab dobrovoljačkog bataljona »Banja Luka« (2. i 3. dobrovoljačka četa i 2. bat. 5. pp), Ajnzacštafel der Dojče Manšaft, aktivni bataljon »Princ Eugen« i jedna četa pripremnog bataljona »Ludvig fon Baden« i ustaški bataljon od štaba i tri čete pod komandom ustaškog bojnika Ivana Devčića, zatim niz žandarmerijskih (oružnički) postaja u Bosanskoj Dubici, Grbavici, Knešpolju, Vragolovu (kota 265, Brdo), Mrakovici, Užari, Stanišljevcima, Orahovi, Drakseniću, G. Sreflijama, Severovicima i Podgradcima. On snaga Vermahta 1. bat. 750. pp bio je razmešten na

30) Zbornik, tom XII, knj. 2, dok. br. 104, 105. i 107, Rade Bašić, n. d., str. 227-237, Mirko Peklč, Dragutin Čurguz, n. d. str. 138-150.

31) Zbornik, tom XII, knj. 2, dok. br. 110.

Mrakovici s tim što je ostao i dalje neposredno potčinjen komandantu Borbene grupe »Zapadna Bosna« generalu Štalu.³²⁾

U svim pomenutim zapovestima, naređenjima, operacijskim planovima za operaciju »Zapadna Bosna« bio je regulisan i postupak prema stanovništvu na širem području Kozare i Prosare. Tako je u jednom od naređenja Operativnog štaba Borbene grupe »Zapadna Bosna« pisalo:

»... Naređenje se mora izvršiti tako, da se pojedini zemljišni otseci pretresu ili očiste u vidu prepada. Sve muškarce starije od 14 godina, osim staraca, treba uhapsiti. Od njih treba pod pretnjom da će odmah biti streljani iznuditi podatke o neprijatelju, čime se obezbeđuju podaci za izvođenje daljih borbenih dejstava... Ukoliko se uhapšeni neće posle saslušanja zbog posedovanja oružja ili potpomaganja partizana streljati, treba ih sprovesti u stanicu za prikupljanje zarobljenika ..³³⁾

I u poslednjoj zapovesti komandanta Borbene grupe »Zapadna Bosna« od 18. jula 1942. godine, koja se ništa bitno ne razlikuje od prethodnih, piše:

»Nakon završetka operacije Kozara — Prošara i preformiranja sastava, predviđa se povratak žena i dece odbeglih iz oštećenog područja (polaze 25. jula — p. a.). Za muška lica preko 14 godina, sa izuzetkom nemocnih i staraca, područje ostaje i nadalje zatvoreno. Zbog toga sve muška lica stara preko 14 godina treba u očišćenom području uhvatiti i dovesti u sabirni logor Stara Gradiška ili Dubica. Pri pokušajima bekstva, treba bez milošte upotrebiti vatreno oružje ..³⁴⁾

Isto tako, tim naređenjem je bilo regulisano da niko ne može napustiti područje Kozare i Prosare bez isprava oružničkih postaja. Zatim, postupak sa masom pokupljenog življa Kozare, tj. njegovim izvođenjem pred »preki sud« — streljanje, odvođenje na rad u Nemačku, logore — Sajmište, Jasenovac i Stara Gradiška, dečji logor u Jastrebarsko dok su žene masovno upotrebljavali i za rad na poljima — branju letine u blizini Jasenovca ili selima Kozare blizu vojnih garnizona — uporišta. Posle tako izvršene »pacifikacije« i umirenja Kozare, bilo je predviđeno i ponovno naseljavanje sela i gradova sa »pouzdanijim stanovništvom« o čemu se trebao starati ustaški ministar dr Turina Oskar. I sami komandanti pojedinih borbenih grupa u okviru Borbene grupe »Zapadna Bosna« naređivali su svojim potčinjenim kako treba postupati sa žiteljima Kozare. Tako je komandant Borbene grupe »Vedel« potpukovnik Vedel naredio specijalnoj četi 800. puka »Brandenburg«: »Četa će ponovno prodreti u rejon s. Martini i potući sve što se tamo nalazi (liudi, žene i deca).³⁵⁾

U operaciji »Zapadna Bosna« ili bitki na Kozari koja je trajala od 10. juna do 17. jula 1942. godine bilo je angažovano prema podacima Vermahta i ustaške NDH:

— snaga Vermahta	oko 11.000 vojnika
— ustaško-domobranskih snaga	oko 18.000 vojnika
— četnika Draže Mihajlovića	oko 2.000 vojnika

32) Zbornik, tom XII, knj. 2. dok. br. 112. Pripadnici nemačke narodnosti u nas poznatiji po imenu folksdojčeri na nemačkoj okupacionoj teritoriji NDH su formirali svoje formacije: »Ajnzacštafel Dojče Manšaft«. U vreme izvođenja operacije na Kozari imali su tri bataljona i to: aktivni bataljon »Princ Eugen« jačine 30 oficira, 66 podoficira i 1.160 vojnika, 1. rezervni bataljon »Ludvig fon Bader«, jačine 9 oficira, 39 podoficira i 490 vojnika i 2. rezervni batalion »General Lauden« jačine 9 oficira, 20 podoficira i 336 vojnika. U zločinima koje je počinila nemačka Borbena grupa »Zapadna Bosna« na Kozari učestvovali su i bataljoni »Princ Eugen« I »Ludvig fon Bader«. Posle kozarske operacije pripadnici ovih abtaljona: »Princ Eugen«, jačine 108 folksdojčera u s. Orahovi, 2. četa, jačine 96 folksdojčera u s. Čatrnji, 4. četa, jačine 106 folksdojčera u reonu Azopskog brda, 5. četa, jačine 127 folksdojčera u Bos. Gradišci. U sastavu nemačkog 1. bataljona 750. pp na Mrakovici se nalazila jedna ojačana četa jačine od 203 folksdojčer pod komandom Jozefa Maja. Pored toga 20 folksdojčera je bilo angažovano pri feldžandarmeriji u Prijedoru, a 18 folksdojčera bili su tumači u nemačkom 721. pešadijskom puku (Antun Miletić, Vojne formacije folksdojčera u borbi protiv NOP-a na nemačkoj okupacionoj teritoriji NDH 1941-1944, Historijski institut Slavonije i Baranje, Zbornik 11, Slav. Brod, 1974, strana 92-93 i 106).

33) AVII, NAV-T-501, r. 249, s. 1151-2.

34) Zbornik, tom XII, knj. 2, dok. br. 112.

35) AVII, Minhen 7, s. 912.

Ukupno je dakle, učestvovalo oko 31.000 neprijateljskih vojnika dobro naoružanih i podržanih artiljerijom, tenkovima, oklopnim kolima, avijacijom, rečnom flotilom i oklopnim vozom protiv oko 3.500 partizana naoružanih lakim pešadijskim naoružanjem moralno podržanih od naroda Kozare.

Obostrani gubici, prema podacima Vermahta, za period od 5. juna do 31. jula 1942. godine, su bili sledeći:

- Vermaht, 69 mrtvih, 160 ranjenih, 7 nestalih,
- Ustaše i domobrani, 445 mrtvih, 654 ranjenih, 498 nestalih,
- Partizani, 4.310 mrtvih, 10.704 zarobljenih – uhapšenih.

No, što se tiče gubitaka partizana, ima i drugih podataka kao npr., da je od 24. juna do 8. jula 1942. godine bilo 5.000 mrtvih, 6.600 zarobljenih i 350 streljanih za odmazdu, a prema podacima od 20. jula bilo je zarobljenih, u stvari pohapšenih žitelja Kozare 7.947 od kog broja je bilo 3.000 žena i dece. Isto tako se navodi da je od tog broja na rad u Nemačku otpremljeno 1.590, a u Norvešku 2.774 lica.^{36'} U dnevnoj zapovesti, kojom se general Stal obraća svojim vojnicima 17. jula 1942. godine, piše: »Boreći se na vanredno teškom terenu, a protiv skrivenog i žilavog protivnika, ubijeno je preko 3.000 partizana i uhvaćeno oko 8.000 saradnika i sumnjivih...«^{37'}

Očevidno je da su predstavnici Vermahta pod »partizani« evidencirali i veliki broj žitelja šireg područja Kozare. Na Kozari je, prema objavljenim podacima u više navrata, bilo oko 3.500 partizana, a živote izgubilo oko 1.900. Svakako da u ovim podacima Vermahta nisu i svi ubijeni odvedeni u logore i raseljeni od strane ustaške vlasti. Skoro se pouzdano zna da je ukupno bilo odvedeno 68.600 žitelja Kozare, od kojih se nikad više nije vratilo oko 24.488 lica, jer su većina završili na stratištima Jasenovca i Gradine.^{38'}

No, ako uporedimo obostrane gubitke onih koji su vodili bitku, s jedne strane partizane, a sa druge nemačko-ustaško-domobranske snage, broj izbačenih iz stroja je približno isti, što nam najbolje ilustruje kakva se to žilava bitka vodila na Kozari. Odnos snaga je bio 9:1 u korist neprijatelja, a 1:1 u izbačenim vojnicima iz stroja (1.833 neprijateljskih vojnika prema 1.900 partizana – p. a.). Možda je taj odnos u gubicima i povoljniji u korist krajiških partizana, jer je prema nekim objavljenim podacima izbačeno iz stroja oko 3.000 okupatorsko-kvislinških vojnika.

Ovu bitku na Kozari tih dana opisao je i ratni dopisnik Vermahta Kurt Neher. »Kar je reč o partizanima – Narodnooslobodilačkoj vojsci, ne radi se o nekoj raspuštenoj 'bandi', već o dobro organizovanim grupama koje u šumama Kozare štampaju sopstvene dnevne listove i raspolažu radionicama za izradu vojne opreme i municije. Na Kozari nije se vodio rat u klasičnom smislu, već sa partizanima koji vrebaju sa svih strana i koji su pod čvrstom komandom. Oni otvore vatru na kolonu u pokretu ali se ne zna odakle dolaze ti pucnji, jer oni dolaze sa svih strana. Zatim se pretraži celi rejon, ali se ništa ne nalazi, jednom rečju partizani su nestali bez traga, kao da su u zemlju propali.« Proboj partizana iz okruženja Kurt Neher je ovako opisao:

»A tada nam je na celom našem odbranbenom rejonu odjednom zastao dah... Dve bele svetleće rakete sinule su iznad naših glava, a nakon toga iznenada nastaje uraganska vatra, kao da se ogroman talas lomi iznad naših glava. Na našem desnom krilu, udaljenom jedva 200 koraka, uz urlik i viku ljudska tela udaraju jedno na drugo. Prvi talas napadača privukao se do našeg položaja kroz visoku travu i gusto džbunje do na 5 m. Partizani hitaju za cevi naših mitraljeza, pre nego što su oni mogli da opale i jedan me-

36) Zbornik, tom XII, knj. 2, dok. br. 104, 117 i 123.

37) AVK, NAV-T-315, r. 2258, s. 1413-1519.

38) Zbornik, tom IV, knj. 5, dok. br. 72, 78, 80-2, 88, 92-3, 105, 108, 110-111 i 126, knj. 6, dok. br. 5-8, 12, 28, 30, 43, 50, 55, 57, 72, 144, 147 i 164, tom V, knj. 32, dok. br. 133, tom IX, knj. 1, dok. br. 122; Rade Bašić, n.d., str. 228 i 259-261.

tak... Ukočene ruke na užarenoj mitraljeskoj cevi je poslednje što je prestalo od fanatične volje za uništavanjem. Naša artiljerija tuče dolinu, prenosi vatru na padinu, tako da već osećamo zujanje parčadi i otpadaka iznad naših glava ...

Front je oživeo. Partizani su udarili poput oluje na naše zaklone i robove ... To je bila borba bez milosti i sažaljenja...³⁹⁾

Nemačke okupacione komande u Beogradu i Zagrebu su mislile da su na Kozari za uvek uništili partizane i ugušili i svaku pomisao ponovnog oživljavanja NOP-a. No, posle letnje operacije na Kozari, već krajem jula 1942. godine, delovi 2. krajiškog NOP odreda ponovo su se prikupili na Kozari. Na Kozari se narednih meseci Odred formacijski sređivao tako da je polovinom avgusta brojao oko 900 boraca, septembra oko 1.100, da bi već 22. septembra 1942. godine od njega bila formirana 5. krajiška (kozarska) brigada. U oktobru 1942. godine aktivnost 5. brigade je svakog dana bila u porastu na celom području Kozare, tako da su se uznemirila i ona neprijateljska uporišta koja su se dotad smatrala bezbednim. Svakako da su na to povoljno uticala i ofanzivna dejstva Udarne drupe proleterskih brigada, koja se povezala sa krajiškim jedinicama i tako stvorili povoljne uslove za dalja dejstva u srednjoj Bosni, Kozari i dolini reke Sane. Trupe Vermahta i kvisslinzi su se po prvi put našli u situaciji da preduzimaju u jesen 1942. godine protivoperacije u srednjoj Bosni, rejonu Jajca, Travnika, Fojnice i Bosanskoj krajini, kao i na samoj Kozari.

Već u septembru 1942. godine konstatuje se da sigurnost Kozare i Prošare prethodnom operacijom nije definitivno rešena i da u sklopu opštih dejstava Vermahta u jesen 1942. godine treba preduzeti i jednu akciju »čišćenja« Kozare kao i uklanjanje iz nje preostalog dela stanovništva, kako bi se što više otežao položaj partizana.

Zbog takve situacije, komandant 714. p. divizije general-major Štal 16. oktobra 1942. godine izdaje zapovest za operaciju »Kozara« protiv partizanskih snaga na planini Kozari. Uz tu zapovest priložen je i obaveštajni bilten o partizanskim snagama, njihovoj aktivnosti i načinu borbe u tom području za period od 3. do 13. oktobra 1942. godine. Za operaciju »Kozara« general Štal, komandant 714. p. divizije, formirao je Borbenu grupu »Hofman« sledećeg sastava:

a) Snage Vermahta: Štab borbene grupe »Hofman«, 2. bat. 721. pp (bez 5. čete), 3. bat. 721. pp sa 9, 11. i 12. četom, 3. bat. 741. pp, 2. 3. i 4. bat. 661. art. div., inž. četa 714. pd, vod čete za vezu 714. pd, auto-kolona 714. pd, vod tovarnih grla 1/713, tri sanitetska automobila i pripremni bataljon »Ludvig fon Baden« (folksdojčeri).

Ova nemačka borbena grupa jačine ojačanog puka brojala je oko 2.600 oficira, podoficira i vojnika Vermahta, a kao pojačanje pod njenu komandu stavljene su i sledeće ustaško-domobranske jedinice:

b) ojačan 1. bat. 5. gorskog zdruga, 4. bat. 3. gorskog zdruga, 2. bat. 5. pp sa 7. i 8. četom, Komanda »Severnog pozadinskog područja« sa 5. i 6. četom 5. pp i 18. i 22. četom 10. pp, 1. i 3. četa 11. pp, 2. bater. 4. art. div., 3. bater. 2. art. div. i ustaški bataljon Devčića. Brojno stanje ova 4 bataljona, 6 četa i dve baterije ustaša i domobrana iznosilo je oko 3.500.

Ukupno je, dakle, u operaciji »Kozara« bilo angažovano oko 6.000 do 6.500 pripadnika Vermahta, ustaša i domobrana. Zadatak Borbene grupe »Hofman« bio je da, počev od 19. oktobra 1942. godine, uništi partizanske snage u rejonu G. Podgradci — Bos. Dubica — Brdo — Prijedor — Kozarac. Međutim, do odlučnih sudara između borbene grupe »Hofman« i 5. krajiške NOP brigade nije došlo. Peta krajiška brigada je ovaj koncentrični napad borbene grupe »Hofman« na vreme osujetila i vešto izmanevisala i u dva

pravca se probila na Grmeč. Može se slobodno reći da je, s obzirom na broj angažovanih nemačko-ustaško-domobrantskih snaga, ova operacija »Kozara« izvedena u prazno. Snage borbene grupe »Hofman« su do 27. oktobra 1942. godine krstarile Kozarom vršeći represalije nad žiteljima Kozare. No, krajem 1942. godine znatno se izmenila situacija u korist partizanskih snaga na području oko Kozare. Jače partizanske snage su prodrle između Sanskog Mosta i St. Rijeke, držeći u svom posedu sve dominantne položaje, a pre toga su već zaposele istočnu obalu reke Sane. U takvoj situaciji, komandant 714. p. divizije izdao je 20. decembra 1942. godine zapovest za obezbeđenje — odbranu rejonu Prijedor — Ljubija — Sanski Most. U tom cilju izvršio je pregrupisanje snaga i razmestio ih:

— 1 vod 3. bat. 661. art. div. u Ljubiji; 1. bat. 721. pp u Prijedoru, 7. četu 721. pp u Majdanu, 2. i 3. četu 721. pp u Bos. Novom, dok je organizaciju uporišta na liniji St. Rijeka — St. Majdan — Marjanović — Pobrežje — San. Most poverio snagama domobrantskog 10. pešadijskog puka.⁴⁰⁾

Poprimivši ove odbrambene zadatke, snage 714. p. divizije su očekivale pojačanja, jer je u međuvremenu Vrhovna komanda Vermahta uveliko radila na pripremama za tzv. zimske operacije 1942/1943. godine protiv NOV na području NDH i teritoriji okupiranoj od fašističke Italije. Komandant oružanih snaga na Jugoistoku Aleksandar Ler već je 27. decembra 1942. godine izdao zapovest za grupisanje snaga koje će učestvovati u operaciji »Vajs« ili u nas poznatoj 4. neprijateljskoj ofanzivi i bici na Neretvi.

P R I L O G 1

Od 5. juna 1942. godine do daljeg potčinjavaju se u taktičkom pogledu novoformiranom Operativnom štabu Borbene grupe »Zapadna Bosna« u Banjoj Luci sledeće *ustaško-domobrantske jedinice*:

1. Preko potpukovnika Skolibera Slavka čiji se štab nalazi u Bosanskoj Dubici: 2. bat. 5. pp i 9. četa 5. pp, 9. četa 11. pp i 1. bater. 4. art. divizion; 2.

1. brdska (gorska) divizija preko njenog komandanta pukovnika Perićić Stjepana sa štabom u Petrinji, jačine 4.888 vojnika;

3. 3. brd. zdrug (gorski zdrug) preko njenog komandanta pukovnika Rupčić Mate sa štabom u Banjoj Luci, jačine 3.432 vojnika;

4. Banjalučki zdrug preko njenog komandanta pukovnika Ivana Brozovića sa štabom u Banjoj Luci, jačine 5.609 vojnika;

5. Avio-grupa »Cenić« preko njenog komandanta majora Cenić Ivana sa štabom u Banjoj Luci, jačine 67 vojnika;

6. 3. tehnička četa železničkog bat. sa štabom u Bos. Novom;

7. Preko Komande I zboru (korpusa) u Sisku pod komandom generala Rumler Dragutina:

a) Jedinice za osiguranje pruge Kostajnica — Bos. Novi i protiv, avion, četa, 5. i 25. četa 2. pp, 3. četa 4. ustaškog bat., 9. četa i 7. četa 12. pp;

b) Posada u Dvoru na Uni: 1. četa 1. jurišnog bat., 4. ustaški bataljon bez 3. i 4. čete i 7. ustaški bat.;

c) Posada u Dobrljinu: 3. bat. 2. pp bez 9. i 11. čete;

d) Posada u Bos. Novom: bat. 12. pp bez 10. i 12. čete, 1. i 2. četa 2. žandarmerijskog (oružničkog) bat., 10, 13, 18. i 19. četa 11. pp, 3. bater. 1. art. div., 1. vod 1. bater. 8. art. div.

8. Tri sabirališta ranjenika, jedno hirurško odeljenje i jedan sanitetski vod. Ove sanitetske jedinice imaju se do 13. juna rasporediti, i to: jedno sabiralište ranjenika u Banjoj Luci, jedno sabiralište ranjenika u Bos. No-

40) Zbornik, tom XII, knj. 2, dok. br. 158, 159, 163, 174, i 178; Rade Bašić, n.d., str. 247-258.

vom, jedno sabiralište ranjenika i jedno hirurško odeljenje u Kostajnici, a jedan sanitetski vod u Novskoj. Prema stanju od 28. juna 1942. godine, ukupno brojno stanje ljudstva u ovim ustaško-domobranskim jedinicama koje su bile potčinjene nemačkoj Borbenoj grupi »Zapadna Bosna« bilo je 436 oficira i 17.481 podoficir i vojnik.